

"יום ה'" בנבואה הספרותית

מאת

פנחס נאמן

"יום ה'" הוא מטבע לשון שטבעו הנביאים האחרונים בנבואה הספרותית, וככל הנראה השתמשו בה גם לתוכחה וגם לניחומים, כמוכח מתכנם של כתובים מרובים בספרי ישעיהו, יחזקאל ותרי עשר. לדעת האברבנאל "קראוהו הנביאים יום ה', לפי שלא יהיה בו דבר מהמנהג הטבעי ולא מהסידור השמימי, כי אם מנפלאות השם שיעשה בעצמו מבלי אמצעי".

מנקודת השקפה היסטורית יש לקבוע, כי הראשון מבין הנביאים האחרונים שהשתמשו בלשון זו היה הנביא מתקוע בפניתו לעמו בקריאת האזהרה: "הוי המתאווים את יום ה', למה זה לכם יום ה'?" תוכחתו זו של עמוס נראית להיות קטע מתוך ויכוח הנביא עם אנשים אלה מהעם המבליטים מפעם לפעם את רצונם "ביום ה'". מתכנם של הכתובים הנזכרים (עמוס ה', יח—כ) מסתבר שהעם בכללו, או קבוצה מסויימת ממנו, רואים היו ביום ה' יום של אור ונוגה, ועל כן התאוו לו וציפו לבואו כאשר יצפו ליום תשועה ונחמה, ויש שכרוח זאת יסבירו החוקרים גם את הביטוי "האומרים ימהר יחישה מעשהו... " שבישעיהו (ה', יט). אך לא כזאת היא דעת הנביא עמוס. הוא לועג להתלהבותם של המצפים ליום זה, שבבואו יהיה ההפך ממה שהם רואים בו, וממה שהם מקוים לקבל ממנו.

ונשאלת השאלה: מהו, איפוא, מקורו של רעיון ה"יום הזה, ועל איזה רקע נוצר? מה המה, למעשה, טיבו ומשמעותו, למי הוא מתכוון ולמתי נועד לבוא? שאלות אלה דורשות פתרון, אך לא על כולן נוכל להשיב תשובה ברורה המניחה את הדעת. יש מהשאלות הללו שבתשובה עליהן חלוקות הדעות של הפרשנים וחוקרי המקרא, ועדיין לא נתגבשה כל דעה קבועה ומוסכמת הן ביחס למהותו של יום זה והן ביחס לזמן בואו. אפשר, לכן, שלא נשגה אם נאמר כאן, שהנביאים עצמם השתמשו בביטוי "יום ה'" במובנים שונים בהשפעת זמן פעולתם ואירועי תקופתם. ואולם כבר מעתה יש לציין שביטוי זה — יהא מובנו אשר יהיה — יבוא בצורתו המקורית רק מעט מאד, ולעומת זאת ילבש פעמים רבות צירופי לשון מיוחדים, ביטויים נרדפים, שזהותם עם יום ה' אינה מוטלת בספק. המצוי ביותר בנרדפים אלה הוא הביטוי: "ביום ההוא", בו השתמש כבר נביא יום ה' הראשון, עמוס. בדומה לו ישתמש עמוס בצירוף זה גם ברבים: "הנה ימים באים" (ח', ט, יא, יג; ט', יג). מכאן, כמו מביטויים אלה בדברי נביאים אחרים, יש להסיק כי "יום ה'" אינו מציין דוקא יום אחד בודד, אלא "יומא אריכתא" של ימים אחדים רצופים, ואולי אף תקופה שלמה. וכן נמצא בישעיהו שם נרדף אחר ליום ד', והוא "יום נקם לה'", והמקביל לו באותו כתוב הוא: "שנת שילומים לריב ציון" (ל"ד,

ח. ובנבואה אחרת של ישעיהו: "כי יום לה' צבאות" (ב', יב) יפרש האברבנאל "יום" — זמן.

את צירוף הלשון "ביום ההוא" נמצא רבות גם בדברי הנביאים שאחרי עמוס, ובישעיהו בלבד, בפרקים א'—ל"ט. נזכר כארבעים פעם. אולם לא תמיד אפשר לנו לזהות ביטויים אלה עם יום ה'. לפעמים ישתמש בהם הנביא לציון חזון, שמבחינת הזמן מתקרב הוא למושג של "אחרית הימים", כגון: "ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד ...", או: "ואמרת ביום ההוא אודך כי אנפת בי ...". (ד', ב; י"ב, א). ובעוד כמה וכמה נבואות אחרות. ויש אשר הנביא יציין במלים אלה מצב בהווה, שאינו כלל בגדר נבואה, כמו, למשל: "והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו ...". (שם כ"ב, כ). שכוונת הכתוב לפעולה מדינית מיידית נגד שבנא אשר על הבית.

כביטויים נרדפים נוספים ישמשו גם הלשונות: "יום לה' צבאות" שזכר הזכרנו, שאינו אלא ביאורו ופירושו של "ביום ההוא" הסוגר את הפסוק יא שלפניו; יום אף ה'; היום ההוא (צפניה ב', ב—ג; א', טו), ולפעמים סתם יום, היום, ליום (זכר' י"ד, א; מלאכי ג', יט, יז) ועוד כמה וכמה מטבעות לשון, שלפי תכנון יש לזהותן בודאות רבה עם יום ה'. — ואשר לזיקת המושג "אחרית הימים" ליום ה' לא נוכל להתעכב עליו כאן בגלל צמצום המקום.

1. האידיאה של יום ה' והתפתחותה:

א) מקורה באמונת העם. — לדעת סקינר בפירושו לעמוס היו האמונה במציאותו של יום כזה ולבושו הלשוני "יום ה'" ידועים בעם משכבר הימים, זמן רב לפני הופעת עמוס. ואמנם מנוסח הדברים: "הוי המתאווים את יום ה' ...". (ה', יח) משתמע ברור, שהנביא נושא את דברו על אידיאה ידועה לקהל שומעיו ומקובל עליהם, אלא שמקורה אובד בערפלי הימים הקדומים בלי שנוכל לקבוע את ראשיתה. "אגדה היא, אגדה עממית עתיקה — אומר פרופ' חיות בפירושו לעמוס — שמהלכת היתה בעם על יום משפט בו עתיד ה' לשנות סדרי העולם, לרומם את בחיריו ליתן להם נחלת גויים". אך לא כזאת היא דעתו של קויפמן. למלומד זה נראה עניין "יום ה'" באמונת העם לא כאגדה מעורפלת אלא כצורה קדומה של חזון האסכטולוגיה הלאומית בישראל. הברית בין אלהים לאברהם, בה הובטח לאבי האומה: "והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדורותם ברית עולם ...". (ברא' י"ז, ז—ח), וכן הברית בה השתמש אדון הנביאים בתפילתו לאחר מעשה העגל כדי לעורר רחמי אלהים על עמו, זרע אברהם יצחק וישראל אשר נשבע להנחילם את ארץ כנען נחלת עולם (שמות ל"ב, יג), — זכרונות אלה יצרו בעם את האמונה כי, היציאה ממצרים וההתנחלות בכנען הן הגשמת ההבטחה לאבות וכי חסד אלהים זה לא יסור מהם ולא יחלוף לעולם.

ואולם משהשתררה אנרכיה בישראל בסוף תקופת השופטים, שבה "איש הישר

1 על דרך "מידה" מ"ב המידות "סרסו ופרשהו" אפשר לקבל את הצעת סקינר לקרוא "כי לה' צבאות יום על כל גאה ורם ...".

בעיניו יעשה", נולד החשש שאלהים הסיר את חסדו מעמו. על כן נוצרה הציפייה לחסד אלהים חדש, האמונה ביום ה' שבו יושע ישראל שנית.

ב) השתלשלותה לאור התמורות המדיניות. — את הביטוי הזה, שהיה שגור בפי העם, מצא עמוס, אך הוא השתמש בו במובן ההפוך מזה שהיה רווח ומקובל בתפיסה המחשבתית של העם ובתקוותיו הלאומיות. מדברי עמוס גופא מסתבר, שהעם ראה ביום ה' יום של אור ונוגה, והנביא הוא שהפך אותו ליום חושך ואפל — הוא נתן פירוש חדש למושג ישן. לאימרה ישנה.

"יום זה — אומר קריפס בפירושו לעמוס — מציין היה בתפיסת העם יום נפלא של פעולות ה', יום העתיד להביא להם נצחון סופי על אויביהם", ועל כן גם התאוו לו. ביחוד גדלה הציפייה ליום ה' כאל יום גאולה וישועה לאחר שהתאכזבו מתשועת מלכיהם. מלכות שאול נסתיימה בסופו הטרגי של המלך ובשעבוד העם לפלשתים, ומלכות דוד ושלמה — בהתפלגות המלוכה. אך לשיא היאוש הגיעו לאחר מות אחאב, בתקופת הירידה המדינית והצבאית כאשר המלחמות הממושכות של ארם בישראל הביאו לשפיכת דם רב בממלכת שומרון ולדיכוי יושביה אשר "אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדרוש" (מל"ב י"ג, ז). מסתבר, שמצב מדיני נואש זה גרם לכך שהעם יתפס לתקוות משיחיות, כי ביום מן הימים יופיע ה' אלהי ישראל ברוב כוחו וגבורתו, כמו בימי יציאת מצרים וכיבוש כנען להצלת עמו.

ג) מובנה הנבואי. — מתכנם של "שירי יום ה'", כפי שקויפמן מכנה את הנבואות על יום זה, משמע כי שלושה מאֵינים שונים, שלוש שאיפות שלכאורא משלימות זו את זו, מילאו את לבותיהם של המצפים והמייחלים ליום ה' כי יבוא:

1. שאיפה כבירה ליום נקם על הדם השפוך ועל חורבן הערים והשעבוד המדיני, כתפילת המשורר: "אל נקמות ה', אל נקמות הופיע... השב גמול על גאים" (תהלים צ"ד, א—ב);

2. ציפיה כמוסה ליום בו יסיר ה' את החרפה מעל עמו ישראל ואלוהיו, כדברי יואל בפי הכהנים: "אל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גויים, למה יאמרו בעמים איה אלהיהם?" (ב', יז);

3. תשוקה גדולה ליום בו יוכלו בני ישראל לשעבד את משעבדיהם, כנבואת צפניה ("שארית עמי יָבוֹס, ויתר גוי ינחלום — ב', ט) ועובדיה: "וירשו בית יעקב את מורשיהם" (יז) — גזניוס גורס, על פי השבועים, "מורשיהם", שזו בודאי כוונת הנביא.

האמונה התמימה הזאת ביום ה' הלאומי נמשכה, ככל הנראה, עד ימי ירבעם בן יואש אשר בנצחונותיו על ארם אמרו לראות את התחלת הישועה, ראשית התגשמותו של חזונם המשיחי. ואולם נביא התקופה, הבוקר הזועם מתקוע, שראה שחיתות העם אשר בהר שומרון ואת הריקבון החברתי שמתחת למעטה הזוהר המדיני המדומה, חזה חזות קשה על "הממלכה החטאה" (ט, ח): "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל... " (ה', ב). וכשם שלעג לאלה מהעם "השמחים ללא דבר" (ו', יג), כך לועג הוא לכל אלה "המתארים את יום ד'", בחשבם אותו ליום שכולו אור ונוגה, ואת עצמם לבנים אהובים למקום², שיהיו הראשונים להנות מטובו של יום זה.

2 השווה: "הוי חכמים בעיניהם, ונגד פניהם נבונים" (ישע' ה', כא).

הנביא פוקח את עיניהם לראות, כי "יום ה' הוא חושך ולא אור, ואפל ולא נוגה לו", והם שוב שמחים ללא דבר, ללא כל יסוד לשמחתם זו. אמנם אף הוא רואה בחזונו מראות העתיד, מראות "יום ה'", אך הללו רומזים לגלות, כי "ישראל גלה יגלה מעל אדמתו" וכי "בא הקץ לעמו ישראל" (ז', יז; ח', ב). והיום ההוא שהם כה מתאווים לו יהפך להם לאבל ולקינה (ח', ט—י).

II טיבו ומהותו של יום ה':

(א) בעקבות עמוס. — לעיל אמרנו כי עמוס שאל את המושג "יום ד'" מהאמונה העממית ביום כזה שהיתה קיימת בעם מדורות, אלא שהוא פירש אותו פירוש חדש ומקורי. והנה מסתבר שבפירושו זה סלל הוא את הדרך בפני הנביאים שבאו אחריו, וכולם יצאו בעקבותיו בהגדרת טיבו ומהותו של יום זה. אמנם מימות ישעיהו ואילך הרחיבו הנביאים את תיאורו והעמיקו את משמעותו, אך הקריאה של עמוס: "הלא חשך יום ה' ... " היתה נר לרגליהם ויסוד לתפיסתם הנבואית לראות ביום ה' יום של פורענות, או — כלשונו של צפניה — "יום אף ה'" (ב', ב). ככה ראו אותו כל הנביאים באספקלריה שלהם, כמוכח מהכתובים המובאים לקמן לפי סדרם של ספרי הנבואה במקרא:

ישעיהו	יחזקאל	יואל	צפניה	מלאכי
"הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף ... (י"ג, ט).	"יום לה' יום ענן ... (ל', ג) ומפרש בעל מצודת דוד: יום ענן. רוצה לומר יום חושך כאילו נתקדרו השמים בעבים".	"כי בא יום ה' ... יום חושך ואפלה ... (כ', א).	"קרוב יום ה' ... יום עברה היום ההוא, יום צרה ... יום חשך ואפלה ... (א', יד—טו).	"לפני בוא יום ה' הגדול והנורא ... והכיתי את הארץ חרם" (ג', כג—כד).

אגב, יש לציין כי המוטיב של "חשך ואפלה" חוזר במרבית הנבואות של יום ה', ועל כך כותב הרד"ק: "הצרה נמשלת לחושך, כמו שהשמחה נמשלת לאורה ... " (יואל ב', א). והאברבנאל בפירושו לצפניה א', ט כותב: "יום חושך ואפלה, כי מפני הצרות יקדר עליהם היום".

(ב) היסוד והגוונים. — ואולם, על אף היסוד המשותף לכל הנביאים בהגדרת טיבו של יום ה', אפשר על נקלה להבחין בדבריהם גוונים ובני גוונים שונים בתיאורו של ה"יום". כל אחד צייר אותו בצבעים משלו. "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד", אמרו חז"ל (סנהדרין פ"ט), אך נראה שלא רק הסגנון אלא גם תוכן הנבואות ומשמעותן אינם דומים אף כשהיסוד הוא אחד. לפיכך רצוי להבחין בתיאורי יום ה' גם בין דרגות הרע וצורות הלשון בהן מתגלה היום

ההוא אצל כל נביא ונביא לחוד, כי יש אשר צורות לשון אלה נבדלות אחת מהשניה גם בשגב סגנון.

כך, למשל, ישנם נביאים המסתפקים בתיאור כולל ומופשט, כגון "גדול יום ה' ונורא מאוד ...", או בקיצור יותר: "יום ה' הגדול והנורא" (יואל ב', יא; ג', ד), ובלשון דומה גם במלאכי ג', כז: "לפני בוא יום ה' הגדול והנורא", ויש הנותנים בו סימנים יותר מובהקים: "יום ה' הוא חושך ולא אור ... ואפל ולא נוגה לך" (עמוס ה', יח, כ). כפל הלשון בתקבולת בצורת "דבר והיפוכו" בא כאן לסימון החיוב והשלילה, כמו: "בנים סכלים המה, ולא נבונים" (ירמ' ד', כב).

אבל יש נביאים המתנבאים על יום ה' בביטויים גמריים וצירויים יותר ואף בסגנון חריף יותר, כמו, למשל בישעיהו י"ג, ט: "הנה יום ה' בא אכזרי ועברה", שלפי שד"ל יש לפרש: "יום של אכזריות ויום של עברה"³.

אכן, במלים בוטות יותר ובסגנון מחריד יותר מתאר את היום הזה "הנביא הקלאסי של יום ה'", כמו שמכונה צפניה בפיו של קויפמן (ג, 348), הקורא: "קרוב יום ה' ... יום עברה היום הוא, יום צרה ומצוקה, יום שואה ומשואה ... יום שופר ותרועה [של האויב] על הערים הבצורות ... " (א', יד—טז). הנביא משתמש כאן בכפל העניין במלים שונות, כדי להגביר את הרושם המבהיל של נבואתו. ולא נתקררה דעתו ולא שקט זעמו בתיאור השואה של אותו יום עד שכינהו בשם "יום זבח" (שם, שם, ח), כמו בנבואת הושע: "מה תעשו ליום מועד וליום חג ה'" (ט', ה), שכוונתו לומר: "בעשותו זבח ושחיטה מבני אדם" כטעם "כי זבח לה' בבצרה" שבישעיהו ל"ד, ו (לפי פירושו של ר' יוסף אבן קספי, שיצא בזה בעקבותיו של רש"י המפרש "חג ה'" שבהושע: "זבח הריגה שיש לו בכם").

ג) שידוד מערכות. — יום ה' של הנביאים הוא לא רק יום פורענות שתבוא על האדם, אלא גם יום של שינוי סדרי בראשית, שידוד כל מערכות הטבע, יום של ליקוי מאורות השמים, כמוכח מדברי עמוס: "והיה ביום ההוא — נאום ה' אלהים — והבאתי השמש בצהרים, והחשכתי לארץ ביום אור" (ח', י), וכן התנבא ישעיהו: "חשך השמש בצאתו, וירח לא יגיה אורו" (י"ג, י), ובלשון זו מתואר יום ה' גם אצל יואל ("שמש וירח קדרו, וכוכבים אספו נגהם" — ד', טו) ואצל זכריה, המתנבא אף הוא ליום של ליקויים גדולים במאורות הרקיע (י"ד, ו). על שינויים קוסמיים ביום ה' מתנבא גם צפניה, המשתמש בציוריו בצבעים שחורים משחור כדי לתאר את "יום ה' הגדול" (א', יד—טז), אלא שהוא מוסיף נופך משלו על דברי הנביאים שקדמו לו. הוא מתנבא להשמדה כללית של כל היקום, של האדם ובעלי החיים גם יחד: "אסף אסף כל מעל פני האדמה ... אסף אדם ובהמה, אסף עוף השמים ודגי הים" (שם, שם, ב—ג).

המוטיב הזה של נקמת רעת האדם בטבע החי והדומם אינו חדש ואינו בודד במקרא. כבר בימי נח, כאשר ראה ה' כי רבה רעת האדם בארץ, גמר אומר להביא המבול ולמחות את כל היקום אשר על פני האדמה "מאדם עד בהמה עד

3 סקינר סבור שהמלה "יום" השתרבבה לכאן מהגליון, וכי יש לקרוא: "הנה ה' בא" ... , אבל לא מצינו במקרא מקום בו מייחס הכתוב אכזריות לאלהי ישראל שהוא "אל רחום וחנון". כמו כן אין המלה "עברה" שם תואר, ועל כן אין תיקונו של סקינר מתקבל על הדעת. לעומת זאת יתאים פירושו של שד"ל יותר לפשט הכתוב.

רמש ועד עוף השמים" (בראשית ו', ה; ז; ז', כג). אמנם לאחר המבול כרת ברית עם כל יוצאי התבה לא לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, אבל מסתבר שברית זו כללה רק את ההבטחה "ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ" (שם ח', כא; ט', י—יא), אך אינה חלה על שינוי ארעי של סדרי בראשית והענשת היקום ביום דין. וכך מוצאים אנו נבואה דומה לזו של צפניה גם בימי קודמו, בדברי הנשע על "יום ריב לה" עם יושבי הארץ, בה הוא אומר: "על כן תאבל הארץ ואומלל כל יושב בה בחית השדה ובעוף השמים וגם דגי הים יאספו" (ד', ג). במוטיב זה של הענשת היקום בעון האדם השתמש גם יחזקאל בנבואתו על גוג מלך ארץ המגוג (ל"ח, יח, כ).

ואף על פי כן יש לציין, כי "יום ה'", או בכינויו "ביום ההוא" אינו תמיד יום של פורענות. יש נבואות רבות על יום ה', הכוללות חזון של תשועה לאומית ושל נחמה לישראל. כך, למשל, מתנבא עמוס: "ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת", ושם בפסוקים הקרובים: "הנה ימים באים, נאום ה', והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה" (ט', יא, יג). ובאותה לשון, בערך, התנבא גם יואל: "והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב ... " (ד', יח). במוטיב של פוריות רבה וחיי שלום אידייליים ביום ה' השתמש גם זכריה, אשר התנבא כי "ביום ההוא ... תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה" (ג', י). מכתובים אלה יש להסיק, כי כשם שהאדמה שותפה לאדם במעשיו הרעים, כן זוכה היא לגמול בעד מעשיו הטובים.

III. משמעותו של יום ה'; על מי נאמר, ולמתי?

א) משמעותו. — מהתיאורים שתיארו הנביאים את יום ה' והתרחשויותיו מסתבר שהם זיהו את "יום ה'" עם "יום הדין", היום הגדול בו יענשו הרשעים וינתן שכר טוב לצדיקים. וכך יאמר גם סקינר בפירושו לישעיהו ב', יב: "יתכן שהמלה "יום" היתה מתפרשת בתחילה במשמעות "יום מלחמה", וממנה יצר העם אחרי כן את הביטוי יום ה' לציון נצחוננו של אלהי ישראל על אויבי עמו, יום דין לאומי לשפוט את הגויים".

בדברי עמוס, שבהם בא ביטוי זה לראשונה בנבואה הספרותית לא הובררו משמעותו העיקרית וכוונתו של יום זה ואף לא המטרה שלשמה הוא יבוא. אבל מכלל דבריו ותוכחותיו משתמע שגם הוא ראה בו יום של משפט. יום בו יעשה אלהים שפטים לא רק בגויים אויבי ישראל אלא גם בבני ישראל עצמם על פשעיהם הרבים והעצומים (ה', יב). ונראה שמטעם זה הזהירם הנביא לכל ישארו שאננים בציון ובוטחים בהר שומרון (ו', א) בציפיה ליום ה', יען כי "עת רעה" היא העת שהם מצפים לה, עת אשר "אחרייתה כיום מר" (ה', יג; ח', י).

ליום הדין מכון, ככל הנראה, גם אותו "יום לה' צבאות" בישעיהו (ב', יב—כא) שבו יקום ה' בהדר גאונו לערוץ הארץ; יום ה' בייג, ט, יא בו יפקוד ה' על רשעים עוונם, ואולי גם הנבואות בלשון "ביום ההוא" שבפרקים כ"ד—כ"ו. על זיהוי יום ה' עם יום דין יכולים אנו ללמוד גם ממלאכי, המתנבא "כי הנה היום (יום ה') בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש, ולהט אותם היום הבא ... וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ככנפיה ... " (ג', יט—כ). וכן יפרש שם

הרד"ק: "כי הנה יום המשפט. המשיל אותו לאש בוערת... ואלם בצורה ברורה יותר הכריזו על יום ה' כעל יום דין ומשפט הנביא יואל, היחידי בין הנביאים שקבע גם את מקום המשפט.

ומן הראוי להעיר כאן, כי אין "יום הדין" מושג חדש שנוצר בפי הנביאים האחרונים. "יום הדין", אף הוא "כיום ה'", היה חלק של האמונה העממית העתיקה, אשר כבר בימי קדם תפסה את יום ראש השנה כיום דין וקביעת גורל העולם לשבט או לחסד, אלא שבחזון יואל קבלה אמונה ישנה זו צורה חדשה ותוכן חדש. בדימוי העם, הקיים עד היום בשכבות הרחבות של המוני בית ישראל בעולם כולו, יום הדין שבראש השנה הוא יום בו "עלה אלהים בתרועה... ישב על כסא קדשו" (תה' מ"ז, ו, ט), אך לא בקרב בני אדם, כי אם בשמי שמים. שם נערך המשפט בידי אלהים כשהוא מוקף בפמליא של מעלה "ומלאכים יחפזו וחיל ורעדה יאחזו ויאמרו: הנה יום הדין... וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון... ותכתוב את גזר דינם" (פיוט "ונתנה תוקף" למוסף ראש השנה). אך לא כזה הוא יום הדין בחזון יום ה' של יואל. בחזונו נהפך יום הדין לתופעה על טבעית ביותר, המתנגדת לכל מושגי האמונה באלהים. יואל הוריד את אלהי המשפט משמים ארצה שיופיע במקום מסוים, בעמק החרון הוא עמק יהושפט, לעיני כל בשר, בקרב כל הגויים אשר יעלו שמה למשפט, והאלהים בכבודו ובעצמו ישב וישפטם (ד', א—ב, יב, יד). ב"שביל משפט על טבעי כזה שבו מופיעים האלהים לעיני האדם — אומר קויפמן — קבע הנביא גם יום בלתי טבעי שהוא לא יום ולא לילה, יום אשר בו "שמש וירח קדרו, וכוכבים אספו נגהם" (שם, שם, טו).

ואולם יש מהחוקרים הרואים ביום ה' לא יום של משפט אלא יום של מלחמה. כך, למשל, ניתן לשער שצפניה בנבואתו "מר צורח שם (במובן זמן, ולא מקום) גבור" (א', יד) רומז למלחמה גדולה ביום ה'. וכן מסתבר שגם נבואותיו בלשון "היום ההוא" על "יום שופר ותרועה על הערים הבצורות ועל הפנות (המגדלים שבפנות החומה) הגבוהות (שם, שם, טז) מוסבות על יום מלחמה. על יום ה' כיום מלחמה ידבר גם יחזקאל בתוכחתו לנביאי ישראל: "לא עליכם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל לעמוד במלחמה ביום ה'" (י"ג, ה).

יתר על כן, אף בנבואות הנביאים שהזכרנום קודם, הרואים את יום ה' כיום דין ומשפט. נמצאים רמזים לכך שלפעמים הם ראו אותו יום עצמו גם כיום מלחמה. כגון בדברי ישעיהו על אלהי ישראל כעל "ה' צבאות מפקד מלחמה" אשר יבוא וכלי זעמו אתו להשפיל גאות עריצים (י"ג, ג, ד—ה, יא). ויש הקושרים אפילו את יום המשפט של יואל ביום מלחמה בהסתמכם על קריאת הנביא: "קראו זאת בגויים קדשו מלחמה; העירו הגבורים יגשו יעלו כל אנשי המלחמה... עושו ובאו כל הגויים מסיב... " (ד', ט, יא), אלא שהגויים האלה, המוזמנים אל שדה הקרב, מגיעים אל כס המשפט.

בניגוד לשתי דעות מגובשות אלה על יום ה' כעל יום משפט או יום מלחמה סבור הפרופ' קאסוטו, כי יש כמה ימי ה' בתולדות האנושות וכי "כל יום שמתגלית בו במיוחד פעולתה של מידת הדין יכול שיקרא בשם יום ה'". במאמרו על יואל (אנציק' מק' ג, ע' 576) מביע קאסוטו את דעתו שבס' יואל ישנם שני

ימי ה' שונים: "יום ה'" הראשון (א', טו) הוא יום פורענות שבא כעונש על מעשי העם ואפשר לבטל אותו על ידי צום ותשובה; "יום ה'" השני (ג', ד; ד', יד) הוא יום פורענות לאויבי יהודה "יום תגמול על הרעה שסבל עם יהודה מידי אויביו" (שם, שם 577).

לכאורה אפשר לראות בשני ימי ה' אלה ימי משפט, אך לא זהו המיוחד שבפירושו. החידוש בפירושו של קאסוטו, שבו יוצא הוא בעקבות שד"ל בפירושו לישעיהו ב', יב, הוא בכך, שלדעת שניהם נקבל ימי ה' רבים ומרובים לאין סוף, ויש לפקפק אם זהו מובנו האמתי של "יום ה'" בפי הנביאים מעמוס ועד מלאכי. דומני שאין לראות כל הרמוניה בין פירוש שד"ל—קאסוטו לבין ציורי יום ה' בפי הנביאים המדברים ברורות לא רק על יום משפט סתם, אלא על יום של שינויים כבירים בסדרי בראשית. אין להניח בשום פנים ואופן שתופעות על טבעיות כאלה המתרחשות ביום ה' תופענה בכל פעם אשר "יפקד ה' על גוי מן הגויים" (לשון שד"ל) או בכל פעם ש"מתגלית פעולתה של מידת הדין" (לשון קאסוטו). לכל היותר נוכל להסכים, שיתכן למצוא במקרא מקומות בודדים בהם אפשר לפרש את הביטוי יום ה' ביותר מפירוש אחד. למשל, אפשר להניח שיום ה' הראשון ביואל א', טו מכוון לארבה שיופיע לפתע פתאום, והתיאור הריאלי "נגד עינינו אוכל נכרת" (א', טז) מסייע לכך, ואילו יום ה' השני (שם ב', יא) הוא נבואה על מלחמה העתידה לבוא. אך כיוון שהתיאור באותו פרק ב' עצמו מפסוק יט ואילך שוב מתאים יפה להופעת הארבה, הרי שאין לקבוע מסמרות בדבר פירוש זה ביואל. אולי מן הראוי להטות אוזן להשערות של קויפמן, שארבה זה של יואל הוא תיאור ארבה אסכטולוגי לעתיד לבוא שמטרתו להניע את העם לחזור בתשובה, או אפשר שהנבואה היא — כדעת פרופ' קלוזנר — על מלחמה באויב ריאלי, אלא שאת הציור הנבואי לקח יואל מעלית ארבה שהיתה בימיו. הצעתי את ההשערות האלה מתוך היסוסימה לאור התנגדותו הנמרצת של החוקר הד"ר בנימין אופנהיימר מאוניברסיטת תל אביב הסבור כי "אין להשערות אלה כל אחיזה בכתובים". ואף על פי כן מן הראוי לציין שעל עליית אויב על הארץ רומזים גם דברי יואל הבאים: "תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשו, ירגזו כל יושבי הארץ כי בא יום ד' ... " (ב', א), שהרי סממני לשון אלה אין להשתמש בהם כאשר מדובר בעליית ארבה. השופר היה מאז ומעולם מכשיר אזהרה בכלל ומכשיר מלחמתי בפרט. לבסוף יש להעיר, כי ניתוח הדעות השונות על משמעותו של יום ה' מביא אותנו לידי מסקנא כפולה:

(א) ברוב המכריע של המקומות במקרא יבוא הביטוי יום ה' במשמעות יום דין או יום מלחמה, אך יכולה מלחמה להיות ביום דין, ויום דין יהיה מלווה מלחמה;

(ב) אין הנביאים משתמשים בביטוי יום ה' ביחס ליחידים ("לאיש מהאנשים" בלשונו של שד"ל), ועל כן קשה להסכים לתיאוריה של ימי ה' מרובים, כדעת קאסוטו.

ואולם עדיין יש מקום לכל מעיין לשאול: "יום ה'" זה, בין שהוא יום דין ובין שהוא יום מלחמה, למי הוא מתכוון, על מי ניבאו הנביאים את בואו, ולמתי? (ב) על מי נאמר יום הדין? — בתשובה לשאלה זו נביא כאן את דברי

קריפט בפירושו לעמוס: "לאידיאה של יום ה' במשמעות יום הדין יש שלושה מובנים שונים:

- 1) יש הרואים בו את פקודת אלוהים על הגויים;
 - 2) יש המפרשים אותו כיום משפט רק על ישראל, על הרשעים שבהם;
 - 3) ואחרים, והם רוב הפרשנים והחוקרים, תופסים את נבואות יום ה' במובן האוניברסלי. לדעתם מוסכות הנבואות הללו על התבל כולה, על הגויים ועל בני ישראל כאחד, או כמליצת איוב "על גוי ועל אדם יחד" (ל"ד, כט).
- מובן מאליו שלא בכל נבואות יום ה' זקוקים אנחנו לפירושים ולגיוחשים, ולא בכלן תלויים אנו בתפיסתו של חוקר זה או אחר. רבות מנבואות אלו תכנן ברור וכוונתן ברורה, ויכולים אנו לקבוע ללא צל של ספק למי מכוונת כל אחת מהן ועל מי נאמרה. אך נודה, שלעומתן ישנן גם נבואות מעורפלות שלפי תכנן וסגנון אפשר לפרשן באפנים שונים וליחס לכל אחת מהן כוונות שונות ומובנים שונים. מסתבר שרק לסוג זה של נבואות נתכוון קריפט בדבריו על שלוש התפיסות השונות של החוקרים והפרשנים לשיטותיהם. לקמן נביא את נבואות יום ה' לאור דעותיהם של הפרשנים על נושא כל נבואה ונבואה לפי החלוקה של קריפט בלי שנתחייב להקפיד כאן על סדר התקופות ההיסטוריות, כיוון שביחס לכמה וכמה נביאים זמן נבואותיהם שנוי במחלוקת.

1) נבואות יום ה' בישיעהו. — מנבואותיו של יום ה' בפרק י"ג⁴ מסתבר כי באספקלריא הנבואית של נביא זה המדובר הוא ביום בו יעשה ה' שפטים בגויים כדי לנקום את נקמת עמו, כעדות הכתוב: "הנה יום ה' בא לשום הארץ לשמה... ופקדתי על תבל רעה... " (י"ג, ט, יא). אמנם חלוקות הן הדעות בכוננתה של נבואה זו בגלל הפירוש השונה שמפרשים את המלה "תבל", אבל המפרשים כהראב"ע והרד"ק ושד"ל מפרשים אותה על בבל מתוך הסתמכות על הפתיחה של הפרק: "משא בבל... " גם אחד הפרשנים הדגולים שבדורנו, הפרופ' סגל ז"ל סבור היה, כי "בפרק י"ג מתאר הנביא את מפלת בבל תיאור אסכטולוגי" מפני שהוא רואה בנבואה זו רעיון של מאורע קוסמי אשר יביא בעקבותיו את גאולת ישראל ואת השמדת עולם הרשעה (אנצ' מקר' ג. ע' ישעיהו, 917).

אך שונה לגמרי הוא מובנה של "יום ה' צבאות" (ישע' ב', יב...), החורגת מתחום הנבואות הלאומיות. זו היא, ככל הנראה, נבואה אוניברסלית על משפט עולמי גדול ורחב המקיף את כל יושבי תבל, ונאמרה על העולם האילי של הימים ההם. בניגוד לאפסות האיליים, שהנביא גוזר עליהם כליה: "והאיליים כליל יחלף", ו"ביום ההוא ישליך האדם את אילי כספו ואת אילי זהבו" כדבר אין חפץ בו, מכריז הנביא על עליונות הכורא ושלטונו בעולם: "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא". אכן, גם ביחס לכוננתה של נבואה זו ישנן דעות שונות. שד"ל, למשל, כותב: "אין היום (יום לה' צבאות) אלא על הגאים שבישראל, והוא בימי אחז שהושפלה גאוותם על ידי מלחמות ארם בישראל...". את היסוד לפירוש זה אנו מוצאים

4 דבר מובן מאליו הוא שבתחום מאמרי זה לא אוכל לדון בשאלה, מי הוא מחברו האמתי של פרק זה. כאן אני מייחסהו לנביא שעל שמו נקרא הספר כולו.

כבר בתרגום יונתן לכתוב י"ג שבפרקנו, בו מתרגם הוא: "על כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים. על כל רברבני עממיא תקיפא וחיניא". ובדומה לתרגום פרשני-דרשני זה כתב גם האברבנאל, כי "ארזי הלבנון ואלוני הבשן ירמוז בדרך המשל על השרים ועל הסגנים".

דעה מיוחדת על נבואה זו מביע י"ש ליכט במאמרו "יום ה'" באנצ' המקר' (ג, 595), הכותב בין השאר: "חזון קודר ונשגב של השמדה גדולה ושל פורענות לרשעים, ולרשעי ישראל במיוחד, מקופל בכינוי "יום ה'" בישע' ב', יג; צפניה א', ז—טו; יואל ב', יא ומלאכי ג', ב...". ואולם, למעשה, אין לדעתו זו סמוכין אף לא בכתובים המובאים על ידו. אין בנבואת "יום לה' צבאות" כל רמז לרשעי ישראל במיוחד — הנביא מדבר שם על האדם עובד האלילים בכלל ועל החרדה שתאחזהו בקום ה' לערוץ הארץ. כמו כן אין ביואל ב', יא כל רמז להשמדה גדולה, כשם שאין כזה בנבואות מלאכי ג', ב, שלכאורא נראית להיות ביסודה נבואת נחמה למרות האזהרה שבתחילתה.

דעה סבירה יותר היא זו של סקינר, האומר: לפנינו כאן ציור נבואי על התגלות האלהים בלויית מהפכה פיזית כבירה, המחריבה את הסדר העולמי. ברור, לכן, שבנבואתו זו נתכוון ישעיהו ליום של משפט עולמי רחב.

במובן זה של נקמת ה' בעמים על אשר הרעו לישראל יש לפרש גם את הכתוב ביחזקאל (ל', ג): "כי קרוב יום, וקרוב יום לד', יום ענן, עת גויים יהיה". לפי תרגום יונתן שם: "עַן יָבֵר עַמְמַיָּא יְהוָה". הרי זה יום שבירת העמים, יום חורבנם. לדעת האברבנאל נאמרה נבואה זו על אדום ושאר האומות שהחריבו את ארץ ישראל והגלו את בני ישראל ממנה. ואשר "ליום ה'" הקודם שביחז' י"ג, ה סבורני שיש לקבל את פירושו הרד"ק בעקבות היונתן, שהכוונה היא ליום אף ה' על שרי ישראל וגדוליו שלא שמרו על בית ישראל.

יום ה' ביואל. — לפי מה שאנו קוראים ביואל ד', ב: "וקבצתי את כל הגויים...". נוכל לומר בודאות גמורה, שיום זה הוא יום משפט אוניברסלי לשפוט את כל העמים. יואל תופס את יום ה' בעיקר כיום ישועה לישראל וגמול לגויים על מעשי הרשע שלהם, כדברי הכתוב: "כי בשל קציר... כי מלאה גת... כי רבה רעתם" (שם, שם, יג). אמנם גם ישראל שקוע בחטאים המעכבים את הגאולה השלמה, ועליו לחזור בתשובה (ב', יב—יג). אבל בני ישראל כבר סבלו חורבן וגלות אין קץ, ועתה יש לעודדם לתשובה שבלב, אך לא לאיים עליהם בחורבן חדש. ברוח זאת יפרש גם הראב"ע את מובנו של יום ה' ביואל ד', י"ד: "כי קרוב יום ה'. להנקם מהם", מההמונים המונים שיתאספו בעמק החרוץ. — על הפירושים האחרים של שד"ל וקאסוטו וקלוזנר כבר דברתי לעיל.

יום ה' בעמוס. — מובן אחר וכוונה אחרת יש ב"יום ה'" שבעמוס. מהדברים בהם מסיים הוא את תוכחתו לקונים בכסף דלים ואביון בעבור געלים (ח', ו) מוכח שנבואת יום ה' בעמוס נאמרה על הרשעים שבישראל, על אלה "ההופכים ללענה משפט, וצדקה לארץ הניחו" (ה', ז). נביא זה, שהיה הראשון

5 לדעת קויפמן, הקובע את זמנו של יואל בתקופת מנשה, תהא כאן כוונת הנביא לגלות שומרון ולחורבן ערי יהודה בפלישת סנחריב בימי חזקיהו.

להשתמש במטבע לשון זו של יום ה', הוא גם הראשון בזמן שקבע כי יום זה הוא יום דין ומשפט לא רק על הגויים כי אם גם על החוטאים מבני ישראל. יום ה' של עמוס אינו יום משפט לאומי אלא יום של משפט צדק לכל אדם באשר הוא אדם. בעיני נביא שאמר: "הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל" (ט', ז) אין עמים מיוחדים שלא יענשו על פשעיהם. גם רש"י בפירושו על הכתוב: "הוי המתארים את יום ה'" (ה', יח) ומהמשל שהוא מביא שם בשם ר' שמלאי⁶ על התרגול והעטלף מסתבר שרואה הוא את יום ה' בעמוס כיום פורענות שיבוא על הרשעים שבדור.

יום ה' בעובדיה. — נבואה ברורה על הגויים היא נבואתו של עובדיה המתנבא בלשון "ביום ההוא" על אבדן אדום כגמול על הרעה שעשה לישראל ביום אידו (א', יג). לנבואתו בלשון זו הוא מסמיך גם את "יום ה'" הקרוב שיבוא על כל הגויים להשיב גמולם בראשם (טו). וכן פירש יום זה שבעובדיה גם שד"ל. יום ה' בצפניה. — צפניה התנבא, ככל הנראה, בראשית מלכותו של יאשיהו, בימים שיושבי ירושלים על כוהניהם וכמריהם היו עדיין עובדים לבעל ומשתחווים על הגגות לצבא השמים כמו בימי אמון אביו (א', ד—ה). השרים ובני המלך היו — נוסף לכך — גם "ממלאים בית אדוניהם חמס ומרמה" (שם, שם, ח—ט). מסתבר, לכן, כי שחיתות זו של העם ושריו הולידה את נבואות הזעם של צפניה וגרמה לכך שיראה "ביום ה'" יום דין קשה בו "הכין ה' זבח" (שם, שם, ז) בעובדי האלילים מבני יהודה וירושלים, כמוכת מהפסוק הסמוך: "ביום זבח ה' ופקדתי על השרים ועל בני המלך ..."

לעומת נבואה זו על יהודה, מכילה נבואתו שבלשון "יום אף ה'" (כינוי נרדף ל"יום ה'") חזות קשה על אויבי יהודה וירושלים כגמול על "כי חרפו את עמי ויגדילו? על עם ה' צבאות" (ב', י). יום ה' של צפניה הוא, לפי תמונתו האימתנית, יום משפט אוניברסלי במסגרת של שואה קוסמית, שבו יכרית אלהים הכל מעל פני האדמה (א', ב—ג). מתוך עיון בנבואות "יום ה'" של צפניה הסיק קויפמן מסקנה כפולה:

- 1) אין בתיאורי יום ה' של נביא זה שום יסוד ישראלי;
- 2) יש להניח שכל הנבואות של יום ה' היו ביסודן נבואות גויים אוניברסליות מסוג זה.

ואולם נראה לי שאין לקבל מסקנתו זו בגלל כלליותה היתרה. אמנם יש בדבריו כמה פרטים נכונים, אך ההנחה הכללית בשלמותה אינה מוכחת מהכתובים, אף לא מאלה שהוא מסתייע בהם לבסס את דבריו. כך, למשל, לא נוכל לקבל את דעתו שאין בנבואות "יום ה'" של צפניה "שום יסוד ישראלי". דומני, שההפך

6 אמורא ברור השני, המאה הג' למניין, הוא עלה מבבל לארץ ישראל והתיישב בלוד. שם נתפרסם כבעל אגדה מובהק ודרשן גדול. המשל על התרגול והעטלף הוא מדרשתו של ר' שמלאי על הכתוב "הוי המתארים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חושך ולא אור: "משל לתרגול ועטלף שהיו מצפין לאור. אמר לו תרגול לעטלף: אני מצפה לאורה שאורה שלי הוא, ואתה למה לך אורה" (סנהדרין צח:).

7 יש מפרשים: ויגדילו את לשונם על עם ישראל, ואולם ג'ון סמיט מפרש מלשון גדלות: ויגדילו את עצמם, ויתגאו על עם ישראל.

מזה הוא הנכון, כי כן כבר בראשית נבואתו אומר הוא: "ונטיתי ידי על יהודה ועל כל יושבי ירושלים... " (א', ד-ו). ולקמן יאמר: "בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות... " (שם, שם, יב). וכן גם קול הצעקה "ביום ההוא", ביום ה', בוקע ועולה משער הדגים, מן המשנה ויושבי המכתש (שם, שם, יא). לאמר: ממקומות מגוריהם של יושבי ירושלים, ואיך אפשר לומר שאין בכל התיאור הנבואי הזה שום יסוד ישראלי?! ואשר לתיאור השואה הקוסמית שבנבואות על הגויים, נכון שיש בו דמיון בלשון ובמוטיב לשאר הנבואות, אך מכאן אין עדיין ראייה שכל נבואות יום הדין היו ביסודן נבואות גויים אוניברסליות. מוטב להניח שקיים היה יסוד כל שהוא מעין סגנון אחיד ומוטיבים מקובלים בחוגי הנביאים בהם השתמשו בתוכחתם בין בפנותם אל הגויים מבני הנכר ובין בפנותם אל "הגויים" מבני ישראל. וכך יש להבין גם את יום ה' של צפניה במשמעות כפולה: יום דין לטרים מאחרי ה' בישראל, ויום משפט אוניברסלי לגויים אויבי יהודה ולעובדי האלילים בכלל.

לבסוף מן הראוי לשים לב לאופי המיוחד של יום ה' בצפניה, שהוא שיא הזעם והחרון מזה וראשית תקופת החסד מזה. "ביום קומי לעד"⁸, שאף הוא "יום ה'" בפי צפניה, תתחיל גם תקופה חדשה של עולם חדש: "עולם חסד יבנה" על משואות העולם האילי שנחרב, כלשון הכתוב: "אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה'" (ג', ט).

יום ה' שבזכריה י"ד, א כוונתו מעורפלת, כשם שמעורפלת גם משמעותו, ואין לדעת כנגד מי הוא מכוון.

יום ה' במלאכי יבוא בצורות לשון שונות, אך גם פה אין לדעת אל נכון, למי נתכוון הנביא בנבואות אלה הרומזות על משפט.

ג) זמנם של נבואות יום ה'. — בפרקנו זה עמדנו לעיל על משמעותו של יום ה' למובניו השונים, וכן נסינו לחשוף את צפונותיו כדי לקבוע: למי הוא נועד ועל מי הוא נאמר. עתה נשאר לנו לקבוע גם את זמנו: למתי הוא נאמר?

עיון קל ב"נבואות יום ה'" יוכיח לנו, כי רוב נביאי יום ה' הזהירו את העם על קרבת בואו. דבר זה מסתבר לא רק מלשון הנביאים אלא גם מהשקפתם על הקשר ההדוק הקיים בין החטא וענשו. "כיוון שיום ה' אינו אלא עונש הכרחי על החטא — אומר פרופ' קלוזנר בספרו הרעיון המשיחי בישראל — הרי אין כל ערך לתוכחת הנביאים אם ידחו את העונש לימים רחוקים מאוד". ואמנם מהביטוי "כי קרוב יום ה'" שבפי רוב הנביאים משתמע כי התנבאו לפורענות קרובה שהיא בתחום ראייתם, אך בכל זאת לא נוכל לומר כך על כל הנבואות שבהן נזכר הביטוי "יום ה'". כך, למשל, יבחין האברבנאל בין הביטוי הקלאסי, הראשוני, "יום ה'" לבין "תחליפיו" ו"נרדפיו" השונים. בפירושו לישעיהו ב', יב יאמר: "אין ספק ש"ביום ההוא" אמרו הנביאים פעם על חרבן בית ראשון ופעם על

8 לפי הניקוד המסורתי לעד (עין פתוחה) חושב אותה הראב"ע לפועל על משקל: לרד לפניו גויים, ופירושו לשלול שלל, אך השבעים ניקדו לעד (עין צרויה). כמו: "ויהי ה' אלהים בכם לעד" שבמיכה (א', ב), וכן יפרשו מלה זו גם הפרשנים הנכריים. וע' פירושו של סמיט לצפניה.

פקודת בית שני ופעם על קיבוץ הגלויות העתיד להיות כמו: "וזהו ביום ההוא יתקע בשופר גדול ... " (ישע' כ"ו, יג), אך "יום ה'" לא נאמר בדברי הנביאים כי אם על היום המיוחד אשר בו ידין אפסי ארץ ... ויקבל העולם כולו עול מלכותו".

ובדומה לו כותב גם פרופ' קויפמן: "יום ה'" הוא ביסודו יום מלחמה מכריע ונצחון אחרון של אלהי ישראל על אויבי עמו". וכן סבור גם סקינר כי יום ה' הוא כינוי קבוע ליום הופעתו האחרונה של ה' לשפוט את ישראל ואת העולם כולו.

השבעים בשעתם תרגמו את יום ה' שבישע' י"ג, ו במובן אחרית הימים, תרגום שקלוזנר דוחה אותו ומוכיחה, כי אין שני ביטויים אלה היינו הך. ואולם נראה לי שהנכון הוא, כי הנביאים השתמשו בביטוי זה גם כנבואה אסכטולוגית לעתיד הרחוק וגם כנבואה לאומית בעלת תוכחת מוסר הקשורה במאורעות ההווה או העתיד הקרוב שהוא רואה אותו כבר בחזונו.

ואולם יש החולקים על עצם מושג הזמן של המלה "קרוב". הגה כי כן יאמר שד"ל בפירושו לעובדיה טו: "כי קרוב יום ה', ולשון זו קרוב אינה מורה דוקא על מהירות זמן בואה, כי גם כן יאמר על אפשרות הדבר בעצמה, כמו: כי קרוב אליך הדבר מאוד בפ"ך ובלבבך לעשותו (דברים ל', יד), וכן כאן: אפשרי יום ה'".

מכל מקום בין שהשתמש הנביא בביטוי קרוב יום ה' ובין שלא השתמש בו, לא נוכל לקבוע בודאות גמורה את הזמן אליו מתכוון רוב הנבואות הללו של יום ה', והדעות בכך חלוקות. לדוגמא נזכיר כאן מעט מהדעות על אחדות מנבואות אלו לפי סדרן במקרא:

ישעיהו ב', יב: "כי יום לה' צבאות" — לפי השבעים זו היא, כפי שכבר הזכרתי לעיל, נבואה אסכטולוגית על חורבן העולם. בדעה זו מחזיקים כמה וכמה מחוקרי זמננו, ובהם גם קויפמן וסקינר. אך יונתן, ובעקבותיו האברבנאל, רואים בציוור הפיזי של הנביא על השואה הכללית רק סמלים לשליטי ישראל בהווה. וכן סבור שד"ל שנבואה זו רומזת לימי אחז ויורשו חזקיהו.

יחזקאל ל', ג: "כי קרוב יום לה'" — לפי השבעים גם נבואה זו היא נבואה אסכטולוגית המכוונת לזמן קץ האומות, אך לדעת הרד"ק רומזת היא למאורעות זמנו של הנביא, כי "באותה שנה שנאמרה נבואה זו ניתנה מצרים ביד מלך בבל". לעומת זאת אין כל חילוקי דעות בקביעת זמנן של הנבואות בלשון "ביום ההוא" (ל"ה, י, טו, יח—יט), ולדעת כולם רומזות הן על מפלת גוג ומגוג על הרי ישראל.

יואל א', טו: "כי קרוב יום ה'" — על כותב זה אומר ארליך: "הנביא רואה במכת הארבה אות שקרוב יום ה', אך אין הוא מגלה מהי מידתה של קירבה זו". צפניה. את קרבתו של יום ה' מדגיש ביחד צפניה המזהיר וחוזר ומזהיר את שומעיו: "הס מפני ה' אלהים, כי קרוב יום ה'" (א', ז), ולקמן (שם, יד): "קרוב יום ה' הגדול, קרוב ומהר מאוד ...". בנבואותיו בולט, לכאורה, הרקע ההיסטורי של זמנו, ואף על פי כן יש מקום להסיק מהמוטיבים של "שארית" עם מאושרת, וביחוד מהנבואה על "שפה ברורה" לכל העמים לקרוא בשם ה', כי חלק מנבואותיו

הוא מהסוג של חזון אחרית הימים לישעיהו, נבואות אסכטלוגיות לעתיד בלתי קרוב.

זכריה י"ד, א: "הנה יום בא לה'", והוא — לדעת האברבנאל — זמן שיבוא גוג ומגוג על אדמת ישראל. ובכן, אף זו נבואה לעתיד לא קרוב ביותר, לאחרית הימים. ואולם הויקה בין "יום ה'" לבין "אחרית הימים" טעונה כפי שכבר ציינתי בראשית דברי, ציון מפורט לעצמו, התורג מתחום נושא מאמרי זה.